

SOMATIK HUQUQLAR : INSON TANASINING DAXLSIZLIGI VA O‘ZBEKISTON HUQUQIY TIZIMIDAGI YONDASHUV

Saidkomilova Sevinchoy Hamza qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Ijtimiy-iqtisodiy
fanlar fakulteti Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi

Email: saidkomilovasevinch@gamil.com

Tel: +998886003181

ORCID:

Xorazm, O‘zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy bioetika va huquqning kesishgan nuqtasida joylashgan somatik huquqlar tushunchasi tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi — inson tanasi ustidan egalik va qaror qabul qilish huquqlarining huquqiy asoslarini yoritish hamda ularni O‘zbekiston qonunchiligi bilan taqqoslab o‘rganishdir. Tadqiqotda tana daxlsizligi, tibbiy rozilik, organ donorligi va jinsni o‘zgartirish kabi masalalar asosiy obyekt sifatida ko‘rib chiqilgan. Xalqaro tajriba va mahalliy normativ-huquqiy hujjatlar tahlili orqali, ushbu sohada mavjud bo‘lgan bo‘shliqlar va huquqiy ehtiyojlar aniqlangan. Maqola yakunida O‘zbekistonda somatik huquqlarning huquqiy maqomini mustahkamlash bo‘yicha amaliy va qonunchilik takliflari bildirilgan.

Kalit so‘zlar: somatik huquqlar, tanaga egalik, bioetika, tana daxlsizligi, tibbiy rozilik, organ donorligi, jinsni o‘zgartirish.

SOMATIC RIGHTS: THE INVIOLABILITY OF THE HUMAN BODY AND THE LEGAL APPROACH IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Saidkomilova Sevinchoy Hamza qizi

Student of the Faculty of Social and Economic Sciences, majoring in
Jurisprudence, Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni

Email: saidkomilovasevinch@gamil.com

Tel: +998886003181

ORCID:

Xorazm, O‘zbekiston

Annotation: This article explores the concept of somatic rights, which lies at the intersection of modern bioethics and law. The main objective of the study is to examine the legal foundations of a person’s right to bodily autonomy and decision-making over their own body, and to compare these rights within the context of Uzbekistan's legal framework. The research focuses on key issues such as bodily integrity, informed medical consent, organ donation, and gender reassignment. Through an analysis of international experience and national legal documents, existing gaps and legal needs in this area have been identified. The article concludes with practical and legislative recommendations aimed at strengthening the legal status of somatic rights in Uzbekistan.

Key words: somatic rights, including bodily ownership, bioethics, and bodily integrity.

Inson tanasi — bu shunchaki biologik obyekt emas, balki huquqiy, axloqiy va shaxsiy daxlsizlikni o‘zida mujassam etgan noyob qadriyatdir. Har bir inson o‘z tanasi ustidan egalik qilish, uni boshqarish, rad etish yoki rozilik berish huquqiga ega. Bu huquqlar jamlanmasi “somatik huquqlar” nomi bilan tanilgan. Garchi ushbu atama o‘zbek huquqiy adabiyotida keng qo‘llanilmasa-da, u tibbiy aralashuv, organ donorligi, evtanaziya, jinsni o‘zgartirish kabi ko‘plab dolzarb masalalarning markazida turadi.

Maqolaning dolzarbliigi shundaki, zamonaviy bioetika va tibbiyot texnologiyalari rivojlanib borayotgan bir paytda, fuqaroning tana ustidan huquqlari qanday himoya qilinayotgani, rozilik asosida qarorlar qanday qabul qilinayotgani, va bu huquqlarni buzish holatlari qanday javobgarlikka sabab bo‘lishi masalalari yanada keskin ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada somatik huquqlarning mazmuni, ularning O‘zbekiston qonunchiligida qanday aks etishi, xalqaro tajribalar bilan qiyosiy yondashuv orqali chuqur o‘rganiladi va shu asosda takliflar ishlab chiqiladi.

“Somatik huquq” atamasi zamonaviy bioetika va inson huquqlari nazariyasining kesishgan nuqtasida paydo bo‘lgan bo‘lib, inson tanasi ustidan shaxsiy egalik, daxlsizlik va avtonomiya (mustaqil qaror qabul qilish) huquqlarini anglatadi. Ushbu huquq tibbiy aralashuvlarga rozilik berish, organ donorligi, estetik operatsiyalarni tanlash, shuningdek, hayotni ixtiyoriy yakunlash (evtanaziya) kabi

tanaga oid qarorlarni qamrab oladi [1]. Somatik huquqning nazariy asoslari inson sha'ni, erkinligi va daxlsizligi g'oyasiga tayanadi. Bu tushuncha Rim huquqidagi “neminem laedere” (hech kimga zarar yetkazmaslik) tamoyiliga, shuningdek, G'arb huquqiy maktablarida keng tarqalgan “bodily autonomy” – tanaviy avtonomiya konseptiga borib taqaladi [2][3]. Bu huquq, asosan, shaxsiy erkinlik va huquqiy javobgarlik o'rtasidagi nozik muvozanatni ta'minlashga qaratilgan.

BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948) 3-moddasida “har bir inson yashash huquqi, erkinligi va shaxsiy daxlsizligiga ega” ekani qayd etilgan [4]. Shuningdek, Yevropa Inson huquqlari konvensiyasi (1950) ham bu huquqning asosiy kafolatlaridan biri hisoblanadi. Somatik huquq faqat tibbiyotga oid tushuncha emas, balki huquqiy, axloqiy va ijtimoiy ongning rivojlanish darajasini aks ettiruvchi mezon hamdir [1]. Aynan shu sababli, har bir demokratik jamiyat bu huquqlarni tan olishi va qonuniy asosda tartibga solishi muhimdir.

Somatik huquqlar quydagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi: tana daxlsizligi, tibbiy aralashuvlarga rozilik (informed consent), organ donorligi, evtanaziya, jinsni o'zgartirish, hamda estetik yoki rekonstruktiv operatsiyalar [5]. Bu huquqlarni amalga oshirish darajasi jamiyatda bioetik qadriyatlar va huquqiy madaniyat darajasini ko'rsatadi.

1. Tana daxlsizligi — har bir inson o'z tanasiga begona aralashuvlarsiz yashash huquqiga ega. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasida har kimning daxlsizligi va sha'ni qonun bilan kafolatlanadi [6]. Biroq amaliyotda, tibbiy yordam ko'rsatilayotganda ba'zan bemorning rozilgisiz muolajalar o'tkazilishi holatlari uchrab turadi.

2. Tibbiy rozilik (informed consent) — bemorning ongli ravishda va to'liq ma'lumot asosida tibbiy aralashuvga rozilik berishidir. Bu prinsip BMTning Bioetika va inson huquqlari bo'yicha umumiy deklaratsiyasida ham o'z ifodasini topgan. O'zbekistonda bu prinsip Sog'liqni saqlash to'g'risidagi Qonun (2015-yil, yangi tahrir)da belgilangan bo'lsa-da, uni amaliyotda to'liq tatbiq etish hali muammoli hisoblanadi.

3. Organ donorligi — bu o'z tanasidagi a'zolari tiriklikda yoki vafotidan keyin boshqa insonga berish huquqidir. Ba'zi mamlakatlarda bu avtomatik ro'yxatga olinadigan tizim asosida ishlaydi (masalan, Ispaniya, Belgiya), O'zbekistonda esa bu ixtiyoriy va ruxsat asosida amalga oshadi. 2022-yildagi yangi qonun donorlik

tizimini huquqiy jihatdan tartibga sola boshladi, ammo jamoatchilik ongini shakllantirish bo'yicha ishlar sust olib borilmoqda .

4. Jinsni o'zgartirish (gender reassignment) — bu hozircha O'zbekiston qonunchiligida bevosita tartibga solinmagan eng bahsli masalalardan biridir. Bu masala nafaqat huquqiy, balki diniy, madaniy va axloqiy jihatdan murakkabdir. Ayrim Yevropa davlatlari (masalan, Germaniya, Niderlandiya)da bu huquq tan olinadi va davlat tomonidan tartibga solinadi [7]. O'zbekistonda esa shaxsning jinsini hujjatlarda o'zgartirish imkoniyati mavjud emas.

Somatik huquqlar sohasida xalqaro huquq tizimlari muhim rol o'ynaydi. Rivojlangan davlatlar — xususan, Germaniya, AQSh, Niderlandiya, Shvetsiya, Ispaniya kabi mamlakatlar bu huquqlarni mustaqil kategoriya sifatida e'tirof etgan va ularni qonunchilik, sud amaliyoti va bioetik normalar bilan aniq tartibga solgan . Masalan, Germaniyada inson tanasiga tibbiy aralashuvlar faqat bemorning yozma roziligi bilan amalga oshiriladi, rozilik olmasdan muolaja o'tkazish jinoyat hisoblanadi .

AQShda esa bemorning bodily autonomy huquqi 1973-yildagi Roe v. Wade ishi bilan mustahkamlangan bo'lib, bu qaror orqali inson o'z tanasi ustidan mustaqil qaror qilish huquqiga egaligi konstitutsiyaviy darajada tan olingan [8]. Garchi keyingi yillarda bu qarorning yuridik asosi o'zgargan bo'lsa-da, prinsipial jihatdan u somatik huquqlarning asosiy tamoyillarini belgilab berdi.

Shvetsiya va Ispaniyada organ donorligi bo'yicha “presumed consent” (avtomatik rozilik) tizimi mavjud bo'lib, bu tizimda fuqaro o'z roziligini bildirgan deb hisoblanadi, agar u oldindan rad etmagan bo'lsa . Bu tizim organ transplantatsiyasi uchun zarur a'zolar yetishmasligini kamaytirishda samarali hisoblanadi.

Aksincha, O'zbekistonda somatik huquqlar bevosita qonunlarda nomma-nom ko'rsatilmagan, balki ayrim huquqiy institutlar (tibbiy rozilik, bemorning rozilgisiz aralashuv taqiqlanishi) orqali bilvosita ifodalanadi. Masalan, “Fuqarolarning sog'lig'ini saqlash to'g'risida”gi qonun va 2022-yilda qabul qilingan “Organ transplantatsiyasi to'g'risida”gi qonunlarda tana daxlsizligi, bemorning roziligi, va donorlik tamoyillari nazarda tutilgan bo'lsa-da, "somatik huquq" tushunchasi huquqiy kategoriya sifatida mustaqil o'rin egallamagan .

Shuningdek, O'zbekiston sud-huquq amaliyotida bemorning roziligi, jinsni o'zgartirish, evtanaziya yoki estetik operatsiyalarga oid aniq huquqiy pozitsiyalar

mavjud emas. Bu esa somatik huquqlarning huquqiy jihatdan noaniq maqomda ekanidan dalolat beradi. Shu sababli, xalqaro tajribadan kelib chiqib, milliy qonunchilikni to‘ldirish zarurati mavjud.

Zamonaviy tibbiyot, bioetika va huquqning rivojlanishi bu huquqlarga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston qonunchiligida somatik huquqlar bevosita alohida kategoriya sifatida tan olinmagan, balki alohida institutlar orqali tartibga solinadi. Bu esa amaliyotda chalkashliklarga va huquqiy bo‘shliqlarga olib kelmoqda.

Xalqaro tajriba, xususan Yevropa va AQShda, bu huquqlar mustaqil ravishda qonun, sud amaliyoti va bioetik kodekslar asosida mustahkamlangan. Shu sababli, O‘zbekistonda ham somatik huquqlarni huquqiy jihatdan aniq belgilash, tibbiy sohadagi rozilik va daxlsizlikka oid normalarni kuchaytirish, shuningdek, organ donorligi va jinsni o‘zgartirish kabi bahsli masalalarga nisbatan aniq pozitsiyalarni shakllantirish zarur.

Buning uchun quydagi takliflarni ko‘rib chiqamiz:

1. "Somatik huquqlar to‘g‘risida" alohida qonun qabul qilish — bunda tanaga egalik, tibbiy rozilik, daxlsizlik, donorlik va jinsni o‘zgartirish huquqlari aniq ifodalanadi.

2. Tibbiy rozilik institutini kuchaytirish — har bir bemorga aralashuvdan oldin to‘liq ma‘lumot berish va ularning roziligini hujjatli rasmiylashtirish majburiy etib belgilanishi lozim.

3. Donorlik tizimini tartibga soluvchi qonunlarni takomillashtirish — jamoatchilik ongini oshirish, maxfiylik va rozilik asosida donorlik tizimini rivojlantirish zarur.

4. Sud-huquq amaliyotiga somatik huquqlarni kiritish — sud qarorlarida “tanaviy avtonomiya”, “rozilik asosida aralashuv” kabi prinsiplarni belgilash.

5. Huquqshunoslar va tibbiyot mutaxassislari uchun bioetika va somatik huquqlar bo‘yicha maxsus kurslar joriy etish — bu sohada yetarli nazariy va amaliy bilimga ega mutaxassislar tayyorlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, somatik huquqlar O‘zbekiston huquqiy tizimida yangi ilmiy mavzu sifatida ko‘rib chiqiladi. Bu mavzuni chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish — huquqiy modernizatsiyaning zaruriy qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Smith, George P. (2013). Law and Bioethics: Intersections Along the Mortal Coil. Routledge.
2. Edozien, Leroy C. (2007). Self-Determination in Health Care: A Property Approach to the Protection of Patients' Rights. Ashgate Publishing.
3. Beauchamp, T. L. & Childress, J. F. (2019). Principles of Biomedical Ethics (8th ed.). Oxford University Press.
4. Universal Declaration of Human Rights. United Nations General Assembly, 1948.
<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
5. Beauchamp, T. L. & Childress, J. F. (2019). Principles of Biomedical Ethics (8th ed.). Oxford University Press.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023). 26-modda.
7. Drescher, J. (2015). Gender Identity and Gender Dysphoria: A Guide for Legal and Mental Health Professionals. Routledge.
8. Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973). Supreme Court of the United States.

Research Science and Innovation House